

УДК 159.9:316.6

ЕТНОЦЕНТРИЗМ ЯК СПОСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Данилюк І.В., д. психол. н.,
професор кафедри загальної психології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Гресько В.В., аспірант
кафедри загальної психології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Курапов А.О., аспірант
кафедри загальної психології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Психологічний стан суспільства – один із найважливіших чинників його життєдіяльності. Етноцентризм – соціально-психологічний механізм, спрямований на збереження позитивної етнокультурної ідентичності в умовах руйнування соціокультурної самостійності та цілісності групи. Феномен етноцентризму проявляється у вигляді позитивного образу інгрупи і пов'язаного з ним негативного образу релевантної етнічної аутгрупи. Статтю присвячено розкриттю соціально-психологічних особливостей явища етноцентризму, генезису його утворення. Розглянуті види етноцентризму та основні механізми його існування. Виявлені конструктивні та деструктивні аспекти функціонування. Підкреслено позитивну роль етноцентризму в зміцненні етнічної свідомості та етнокультурної ідентичності.

Ключові слова: *етноцентризм, гнучкий етноцентризм, негнучкий етноцентризм, етнос, культура, етнічна свідомість, ідентичність, інгрупа, аутгрупа.*

Психологическое состояние общества – один из важнейших факторов его жизнедеятельности. Этноцентризм – социально-психологический механизм, направленный на сохранение положительной этнокультурной идентичности в условиях разрушения социокультурной самостоятельности и целостности группы. Феномен этноцентризма проявляется в виде положительного образа ингруппы и связанного с ним негативного образа релевантной этнической аутгруппы. Статья посвящена исследованию проблемы социально-психологических особенностей явления этноцентризма, генезиса его образования. Рассмотрены виды этноцентризма и основные механизмы его существования. Обнаружены конструктивные и деструктивные аспекты функционирования. Подчеркнута позитивная роль этноцентризма в укреплении этнического сознания и этнокультурной идентичности.

Ключевые слова: *этноцентризм, гибкий этноцентризм, негибкий этноцентризм, этнос, культура, этническое сознание, идентичность, ингруппа, аутгруппа.*

Danyliuk I.V., Kurapov A.O., Gresko V.V. ETHNOCENTRISM AS THE WAY TO SAVE CULTURAL

Psychological state of society is one of the most important factors in its life. Ethnocentrism can be presented as a socio-psychological mechanism, aimed at preserving positive ethnocultural identity in terms of destruction of social and cultural independence and integrity of the group. The phenomenon of ethnocentrism is manifested in the form of a positive image of the ingroup and the associated negative image of the relevant other ethnic outgroup. The article investigates the problem of the relationship of social and psychological characteristics of people with ethnocentrism. Opened socio-psychological features of ethnocentrism. Specific attention is paid to its genesis, types of ethnocentrism and the basic mechanisms of its existence. Constructive and destructive aspects of the operation are presented as well, together with the positive role of ethnocentrism in strengthening ethnic consciousness and ethno-cultural identity.

Key words: *ethnocentrism, flexible ethnocentrism, non-flexible ethnocentrism, ethnicity, culture, ethnic consciousness, identity, in-groups, out-groups.*

Постановка проблеми. Культура регулює життєдіяльність, задає норми поведінки. Вона постає відображенням суспільної свідомості, яка часто виражається етноцентризмом. Етноцентризм, у свою чергу, є частиною психологічного механізму повсякденного існування. Він виконує об'єднуючу функцію, поєднує народ і культуру. Відіграє значну роль у процесі суспільно-громадянської інтеграції, згуртовано-

сті етносу навколо культури свого народу, звичаїв та традицій.

Виклад основного матеріалу. Поняття «етноцентризм» запропонував австрійський соціолог І. Гумплович у 1883 р., а соціально-психологічну характеристику етноцентризму надав американський антрополог У.Г. Самнер в 1906 р. Етноцентризм (від грец. ἔθνος – народ, племя, лат. centrum – центр кола) – це схильність людини сприй-

мати, інтерпретувати життєві явища і поведінку інших народів крізь призму культури, цінності свого етносу як еталону. Явище етноцентризму проявляється тоді, коли перевага свого народу, його взаємовідносин, культури, цінностей, психологічного складу населення своєї країни чи регіону надмірно підсилюється [6].

Етноцентризм – людська властивість сприймати й оцінювати життєві явища крізь призму традицій і цінностей власної етнічної групи, яка виступає в якості оптимуму [3]. Етноцентризм залежить від особливостей психологічних характеристик індивідів, які утворюють етнічну спільноту. На індивідуальному рівні це такі фактори, як внутрішньогрупова лояльність, етноцентрична ворожість, непохитність, авторитаризм. Так, тенденція до авторитарної конформності в соціально-референтній групі формує негативне ставлення до людей поза цією групою.

Г.У. Солдатова інтерпретує етноцентризм як властивість індивідуальної та масової свідомості, яка визначає оцінку життєвих явищ крізь призму традицій і цінностей власної етнічної групи і відображає відносини як усередині самої групи, так і її відносини з іншими групами [7]. У сучасному науковому розумінні етноцентризм – це схильність сприймати всі життєві явища крізь призму своєї культури та інтерпретувати з позиції своєї етнічної групи, взятої за еталон, тобто з певними перевагами.

Дослідження з етноцентризму, проведені під керівництвом Д. Кемпбелла, показали, що всім людям властиво:

1) вважати все, що відбувається в їхній культурі, природним і правильним, а в інших – неправильним;

2) розглядати звичаї своєї групи як універсальні: що добре для нас, то добре й для інших;

3) вважати норми, ролі й цінності своєї групи безумовно правильними;

4) вважати допомогу і кооперацію з членами своєї групи природною;

5) пишатися своєю групою;

6) діяти так, щоб представники своєї групи почувалися переможцями;

7) відчувати неприязнь до зовнішніх груп.

Ці ознаки етноцентризму виявляються за сформованої позитивної етнічної ідентичності [2].

Етноцентризм проявляється в таких психологічних феноменах [5]:

1) соціалізація людини й прилучення її до своєї культури (інкультурація) сприяють формуванню етноцентричної позиції;

2) експектації (очікування) відносно сприйняття інших людей, інтерпретації їх

поведінки, суджень про цю поведінку приводять до того, що люди вважають, що засвоєні ними правила, за якими вони виховані, повинні бути такими ж і для інших людей, які належать до іншого культурного поля;

в) емоційні реакції, властиві людям, пов'язані з очікуваннями й судженнями, які можуть виражатися від задоволення до збурювання, ворожості й фрустрації.

Історично перша форма етноцентризму має психобіологічне підґрунтя. Ця первісна «біологічна» форма етноцентризму відображаласторожкість до всього невідомого, що лякало первісну людину, допомагала вижити, викликаючи реакцію, подібну з інстинктом тварини, яка може успішно розрізнити хижака, який представляє погрозу. Можна стверджувати, що етноцентризм почав формуватися разом із виникненням соціальної самоідентифікації племен, родів.

Ч. Дарвін відзначав, що примітивні народи проявляли симпатію до власного племені, не визнаючи ворожість проти інших племен як злочин. На його думку, чіткий зв'язок міжгрупового змагання і внутрішньогрупового співробітництва – ядро етноцентричних стосунків у людській еволюції [11]. Еволюційно сформованою метою етноцентризму є згуртованість членів групи задля протистояння ворогові і збереження власної цілісності. Тобто це явище несло в собі незаперечну цінність для етнічної групи з давніх часів. А вже з моменту розвитку людських спільнот і створення їх специфічних культур, можна стверджувати про появу культурного етноцентризму, заснованого на культурних відмінностях. Власна культура створює референтну основу для сприйняття й оцінювання оточуючого світу.

Групи одного етносу мають свої звичаї, культуру, норми поведінки. Вони ідентифікують себе як «ми», мають загальні ідеали. До інших культур вони відчують страх і недовіру. Те, що відбувається в їхній культурі, сприймається як універсальне й природне, а культура інших – неправильна [14]. Таким чином, передумовою етноцентризму є внутрішньогрупова афіліація, яка призводить до поділу світу на «своїх» і «чужих», «нас» і «їх» [3].

Етноцентризм формується всередині особистості, на її психологічному рівні. Створивши свою власну моральну і культурну основу, людина соціалізується і набуває нових рис і особливостей людського спілкування, взаємодії. Вона об'єднується з іншими людьми, норми та ідеали якої співпадають з її власними, в подальшому розвиткові подій цей зв'язок поповнюється,

адже збагачується коло людських відносин. Ті моделі, які були сформовані однією людиною, доповнюються і збагачуються моделями іншої, цей процес набуває нових рис і створює цілу систему цінностей, у результаті чого народжується народна спільнота – етнос. Індивіди, які входять до цього етносу, мають спільну позицію, життєвий світогляд.

Існує два наукові погляди на питання генезису етноцентризму. Згідно з першим корені етноцентризму знаходяться у відносинах між групами, саме групи змагаються за ресурси, яких не вистачає на всіх, що призводить до війн та ворожнечі, загострюється агресивне спрямування представників однієї етнічної групи до представників іншої. Це і є основою, яка породжує етноцентризм. Другий науковий погляд надає ґрунтові етноцентризму індивідуальних коренів. Він свідчить, що індивідуальні спрямування внутрішніх психологічних станів індивіда керує роллю індивіда в міжгруповій взаємодії [2].

О.В. Улибіна вважає етноцентризм цілком нормальним явищем, яке утворюється з потреби в соціальній ідентичності, закладеній соціогенетичною еволюцією людини. Аналізуючи етноцентризм, дослідниця робить висновок, що ця категорія – одна з найбільш архаїчних у свідомості сучасної людини, як слід раннього рівня розвитку, коли індивідуальне ще не було виділене із суспільного. Власні дослідження дозволяють О.В. Улибінній побачити етноцентризм елементом соціальної перцепції, який існує в повсякденній свідомості, незалежно від реального розподілу на групи. Сприймаючи інших людей, людина прагне оцінювати їх як «своїх-хороших», або «чужих-поганих», а реальне об'єднання в штучні або природні групи надають можливість цьому прагненню реалізуватися [9].

Феномен етноцентризму викликає як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних можна віднести патріотизм, повагу до власних традицій, підтримку і захист культурних надбань власного народу, зміцнення солідарності між людьми. До негативних сторін прояву етноцентризму відноситься явище абсолютизації власної культури, в нації може виникнути упереджене ставлення до інших культур, переоцінка власної та недооцінка чужої. Це неминуче призводить до агресії та неприязні, яка виливається в конфлікти, протистояння, прояви націоналізму.

Етноцентризм, за Д. Мацумото, буває двох типів: гнучкий та негнучкий. Гнучкий етноцентризм проявляється тоді, коли люди вважають власну культуру кращою, але знаходять способи вносити корективи в сталі звичаї та традиції, якщо вони вба-

чають це необхідним за певних обставин. Гнучкий етноцентризм полегшує сприйняття чужих культур, люди вчаться бачити світ з іншої точки зору, розуміти представників інших культур, знаходити щось спільне у поведінці і тим самим бути лояльними до інших людей. Наслідком прояву гнучкого етноцентризму постає здатність визнавати перевагу іншої нації в будь-якій сфері життя, від національної кухні до досягнень у галузі промисловості. Негнучкий етноцентризм виявляється в нездатності тверезо оцінити значущість досягнень чужої культури та вийти за межі своєї власної [5].

Гнучкий етноцентризм свідчить про здатність дивитись на світ із різних точок зору та визнавати наявність відмінностей між культурними цінностями, він формує нові уявлення та призводить до збагачення досвіду щодо міжкультурної взаємодії.

З. Фрейд відзначав, що етноцентризм – це форма колективного нарцисизму. Статеві потяги, на його думку, зм'якшують цю особливість, створюючи зв'язок між індивідами, утворюючи групи й суспільство. Разом із тим нарцисизм не зникає, а переорієнтується в етноцентризм (груповий нарцисизм). Колективний нарцисизм має психологічні й соціальні функції – створення середовища для виміщювання агресивних імпульсів. Колективний нарцисизм надає можливість інгрупі направляти свої агресивні імпульси на аутгрупу, тим самим усуваючи або зм'якшуючи боротьбу всередині інгрупі. Існує залежність між придушенням потягів особистості й рівнем етноцентризму. Що жорсткіше дисципліна в повсякденному житті групи й пов'язані з нею обмеження, заборони і вимоги, представлені моральними, економічними, релігійними санкціями, то вищою є агресивність групи, спрямована проти інших груп. Колективний нарцисизм породжує динаміку інгрупової напруги, прагнення до збільшення групової самоцінності й переваги, надає окремим суспільствам або інгрупі максимізувати своє почуття переваги, використовуючи те, що З. Фрейд називав нарцисизмом малих відмінностей. Нарцисизм малих відмінностей може бути використаний для позначення етноцентризму [12].

Більш чіткому усвідомленню відмінностей між культурами і формуванню етноцентризму також сприяло формування державних кордонів в епоху Відродження. До цього часу система феодальної вірності була важливіша, ніж державні кордони, і нерідко феодали щодо різних частин свого майна перебували у васальних відносинах із різними правителями. А змінити такий стан справ допомогло встановлення абсолютних монархій. Сфор-

мовані в ряді країн Європи абсолютні монархії руйнували станові корпорації, впроваджували загальні державні стандарти, роблячи все населення підданими одного володаря. Через уніфікацію державного життя відбувалася економічна і культурна консолідація, формувалася національний ринок, впроваджувалась єдина літературна мова і єдина релігія. Показовим є панування в цей період принципу «підданий зобов'язаний слідувати релігії свого правителя», що часто призводило до насильницької релігійної асиміляції, але що, в кінцевому рахунку, сприяло національній консолідації. Саме в цей час відбувається чітке розмежування одних народів від інших, чіткішими стають відмінності між культурами. Формування націй, прийняття певних стандартів, у тому числі і культурних, для всього народу сприяли більшій його єдності і відокремленості від інших [1].

Хоча етноцентризм часто виявляється перешкодою для міжгрупової взаємодії, водночас він виконує функцію підтримки позитивної ідентичності і навіть збереження цілісності та специфічності групи [8]. Тобто етноцентризм, як соціально-психологічний феномен буденної свідомості, постає механізмом зміцнення позитивної ідентичності етнічної групи та збереження її суспільно-культурної самобутності. Цей феномен виявляється у сфері соціальної перцепції етноконтактних груп у вигляді позитивного образу інгрупи і пов'язаного з ним негативного образу релевантної етнічної аутгрупи.

О. Кокс у роботі «Каста, клас і раса» пропонує відірвати етноцентризм від соціальної інтолерантності й міжетнічної ворожості. Етноцентризм, як вважав О. Кокс, – це «ми» – почуття будь-якої спільноти стосовно «інших», загальне для всіх груп, яке функціонує з метою підтримки групової солідарності. Це почуття рідко пов'язано з почуттями расової антипатії [10].

Етноцентризм – необхідна умова появи етнічної самосвідомості, зміцнює свій ідентитет і зберігає свої культурні риси. Політична складова частина етноцентризму формує орієнтацію на пріоритет державних інтересів. Стимулюється й експлуатується ідеологічними й політичними структурами з метою швидкої й ефективної національно-політичної мобілізації й консолідації. Виконує особливу роль у боротьбі за збереження національної самобутності народу.

Прояв етноцентризму зумовлений культурними універсалами, які притаманні кожному народу, він спричинений потребою народу недопустити змін у власній культурі, змішанню з іншими культурами. Так, етноцентризм сприяє культурній самоідентифікації та етнічній свідомості народу.

Культурна самоідентифікація в той же час сприяє розвитку культури, усвідомлення належності до свого етносу, когнітивному та емоційному самоотождеченню. Відповідно, вагомою перевагою етноцентризму постає збереження етнічної самобутності та охорона культурних надбань.

Ван дер Деннен стверджує, що етноцентризм – це інгрупова/аутгрупова диференціація, в рамках якої внутрішня згуртованість, відносний мир, лояльність і відданість інгрупі межують зі станом ворожнечі або перманентної війни з аутгрупами, які часто сприймаються як нижчі й нелюдські. Етноцентризм – це система подвійної моралі, коли інгруппове насилля неприйнятне, в той же час насильство проти аутгруп не тільки прийнятне, але бажане та героїчне [13].

Щоб запобігти деструктивному виявленню етноцентризму, потрібно відпрацьовувати гнучкість у взаємовідносинах з іншими людьми, їхньою культурою. У деяких науково-дослідницьких працях пропонуються способи для досягнення такої гнучкості. По-перше, важливо зрозуміти, як культура сприймає (фільтрує) реальність. По-друге, потрібно зрозуміти, що всі люди мають різноманітні фільтри, які і викликають власні спотворення, зсув реальності. По-третє, потрібно навчитися оцінювати емоції, судження про моральність, про особистість, які пов'язані з власним етноцентризмом. Виходячи із цього, власним етноцентризмом можна в певній мірі «керувати», корегуючи певні установки, принципи та власні цінності.

На рівень виразності етноцентризму значний вплив чинить система соціальних відносин суспільства, об'єктивний характер міжетнічних відносин. За наявності несприятливих соціальних умов етноцентризм може виявлятися в гіпертрофованому виді і ставати дисфункціональним для індивіда й групи.

Етноцентризм може бути механізмом соціально-психологічного захисту етнічної групи своєї культурної самобутності в умовах інкультурного впливу [4]. Часто трапляється, що певна культура впливає на іншу, пригнічуючи її своїми переважаючими особливостями, саме тоді і виступає соціально-психологічний захист, який виражається етноцентризмом. Етноцентризм, виступаючи механізмом етнопсихологічного захисту, формує та зміцнює «ми-образ» в свідомості групи, зберігає самостійність і цілісність соціокультурних суб'єктів.

Варто пам'ятати, що етноцентризм, як глибокий культурний феномен, може стати механізмом впливу на стосунки між культурами, бути використаний в політичних та економічних цілях. Тому урегулювання відносин між етносами шляхом вироблення

гнучкого етноцентризму є важливим для збереження миру на Землі.

Висновки. Отже, аналіз наукової літератури дозволяє визначити етноцентризм як тенденцію розглядати і оцінювати оточуючий світ із позиції норм і цінностей, моделей життя власної етнічної групи. Без позитивного оцінювання власної культури не було б підстав для того, щоб дотримуватися норм поведінки й законів суспільства.

Етноцентризм постає механізмом психологічного захисту групи, способом збереження своєї самобутності, звичаїв і традицій, формує національну свідомість. Він сприяє етнокультурній ідентичності і постає формою соціального контролю. Допомогає об'єднати суспільство і культуру, забезпечує психологічний комфорт.

Етноцентризм – стан етнічної свідомості, який може проявлятися як у конструктивній, так і в деструктивній формі. Це адаптивний механізм існування, який найбільш гостро виявляється під впливом зовнішніх загроз і у випадку гіпертрофованого вираження спричинює негативні наслідки. Етноцентризм сприяє зміцненню і розвитку етнічної спільноти навколо власних цінностей, а також впливає на формування етнічної самосвідомості. Саме тому актуальним питанням постає виведення адаптивних стратегій прояву етноцентризму задля конструктивного його використання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ачкасов В.А. Политология. Учебник для ВУЗов / Под ред. В.А. Ачкасова, В.А. Гуророва. – М. : Высш. обр. – 2010. – 692 с.

2. Данилюк І.В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір: монографія / І.В. Данилюк. – К. : Самміт книга, 2010. – 432 с.

3. Кон И.С. Психология предрассудка: О социально-психологических корнях этнических предрассудков / И.С. Кон // Новый мир. – 1966. – № 9. – С. 187–205.

4. Мандель Б.Р. Этнопсихология / Б.Р. Мандель – М. : Директ-Медиа.– 2015. – 412 с.

5. Мацумото Д. Психология и культура / Д. Мацумото. – СПб. : Прайм-Еврознак. – 2002. – 416 с.

6. Пашукова Т.И. Этноцентризм в межкультурной коммуникации / Т.И. Пашукова // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2009. – № 563. – С. 50–61.

7. Солдатова Г.У. Психологические механизмы ксенофобии / Г.У. Солдатова // Психологический журнал. – 2006. – Т. 27. – № 6. – С. 5–17.

8. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т.Г. Стефаненко. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Аспект-Пресс. – 2009. – 368 с.

9. Улыбина Е.В. Психология обыденного сознания / Е.В. Улыбина. – М. : Смысл. – 2001. – 263 с.

10. Cox O.C. Caste, Class and Race / O.C. Cox. – New York, 1970. – 306 p.

11. Darwin C.R. The descent of man, and selection in relation to sex. / C.R. Darwin. – London : John Murray. – 1874.

12. Freud S. Civilization and Its Discontents / S. Freud. – London : Penguin Freud Library.– 1985. – Vol. 12. – P. 243–340.

13. Van der Dennen Johan. Of badges, bonds and boundaries: In-group/out-group behaviour in modern societies. An evolutionary perspective / Johan Van der Dennen // Thienpont, K. & Cliquet, R. (eds.). Leiden: NJCM Boekerij. – 2000. – P. 37–74.

14. Sumner W. G. Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals / W.G. Sumner. – New York : Mentor Books – The New American Library, 1960. – 364 p.